

XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDAGI PUL OQIMLARI: NAZARIYA, MEXANIZMLAR VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Ilmiy rahbar:

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Bank ishi kafedrası o'qituvchisi

Sindarov Shuxrat Keldiyorovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 2-kurs talabasi

Maksetbayeva Gulziyra Jaksibay qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi pul oqimlarining mohiyati, turlari va ularni tartibga solish mexanizmlari tahlil qilinadi. Global moliyaviy integratsiya sharoitida transchegaraviy kapital harakati, valyuta kurslarining shakllanishi va xalqaro to'lov tizimlarining o'zaro bog'liqligi masalalari yoritilgan. Shuningdek, global moliyaviy siklning rivojlanayotgan bozorlar uchun yuzaga keltirayotgan muammolari va noqonuniy pul oqimlari masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro pul oqimlari, valyuta kurslari, global moliyaviy sikl, transchegaraviy kapital harakati.

Kirish

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimida pul oqimlari iqtisodiy aloqalarning qon tomirini tashkil etadi. Mamlakatlar o'rtasidagi savdo, investitsiya va kredit munosabatlari, avvalambor, turli valyutalardagi mablag'larning harakati orqali amalga oshadi. Xalqaro valyuta munosabatlari savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va dunyo iqtisodiyotining barqarorligini saqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Xalqaro pul oqimlari deganda, bir davlatdan boshqa davlatga turli shakllarda – tovarlar va xizmatlar uchun to'lovlar, investitsiyalar, kreditlar, transfertlar va boshqa moliyaviy aktivlar ko'rinishida – amalga oshiriladigan mablag'lar harakati tushuniladi. Ushbu oqimlarning yo'nalishi, hajmi va tarkibi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, valyuta siyosati, foiz stavkalari va investitsion muhit kabi omillarga bog'liq bo'ladi.

Akademik adabiyotlarda pul oqimlari odatda uch asosiy faoliyat turi bo'yicha tasniflanadi: operatsion (joriy) faoliyat, investitsiya faoliyati va moliyalashtirish (moliyaviy) faoliyati. Ushbu tasnif xalqaro miqyosda ham qo'llanilib, to'lov balansi tarkibida joriy operatsiyalar, kapital hisobi va moliyaviy hisob shaklida aks etadi.

Xalqaro pul oqimlarining tarkibi va shakllari

Joriy faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari

Xalqaro savdo operatsiyalari joriy pul oqimlarining asosiy qismini tashkil

etadi. Eksport va import operatsiyalari bo'yicha hisob-kitoblar turli xalqaro to'lov vositalari – bank o'tkazmalari, akkreditivlar, inkasso – orqali amalga oshiriladi. Jahon savdosining 90 foizdan ortig'i bank moliyalashtirishiga tayanadi va dollar likvidligi hamda transchegaraviy to'lov tizimlari xalqaro tijorat uchun muhim bo'lib qolmoqda .

Investitsion pul oqimlari

Investitsion faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari ikki asosiy shaklga bo'linadi. Birinchisi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar bo'lib, bunda investor xorijiy korxonani sotib olish yoki u yerda yangi korxona tashkil etish orqali uzoq muddatli manfaatdorlikka ega bo'ladi. Ikkinchisi, portfel investitsiyalari – aksiyalar va obligatsiyalar kabi qimmatli qog'ozlarni sotib olish. Portfel investitsiyalari ko'pincha qisqa muddatli bo'lib, bozor konyunkturasiga tez ta'sirchan bo'ladi .

Moliyaviy faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari

Moliyaviy faoliyat doirasidagi pul oqimlari xalqaro kreditlar, qimmatli qog'ozlar emissiyasi va boshqa moliyaviy vositalar orqali amalga oshiriladi. Xalqaro moliya bozorlarida davlatlar, korporatsiyalar va moliya institutlari o'rtasida qisqa va uzoq muddatli kapital harakati kechadi.

Global moliyaviy sikl va uning pul oqimlariga ta'siri

Global moliyaviy sikl tushunchasi

So'nggi tadqiqotlar global moliyaviy sikl (Global Financial Cycle – GFCy) deb ataladigan hodisaning mavjudligini ko'rsatmoqda. Global moliyaviy sikl – bu dunyo miqyosidagi moliyaviy sharoitlar, riskni qabul qilish va kapital oqimlarining sinxron harakatidir. Beatrice Scheubel va hamkasblarining tadqiqotlariga ko'ra, global moliyaviy sikl xalqaro kapital oqimlariga, ayniqsa norezident investorlar tomonidan amalga oshiriladigan kapital oqimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi .

Global moliyaviy siklning asosiy omillaridan biri yetakchi moliya markazlari, xususan AQSHning pul-kredit siyosati hisoblanadi. Federal rezerv tizimining foiz stavkalarini o'zgartirishi butun dunyo bo'ylab kapital oqimlarining yo'nalishi va hajmiga ta'sir qiladi.

Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun muammolar

Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar global moliyaviy sikldan eng ko'p zarar ko'radigan mamlakatlardir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (UNCTAD) ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lishiga qaramay, ular yuqori moliyalashtirish xarajatlari, o'zgaruvchan kapital oqimlari va iqlim bilan bog'liq xavflarga duch kelmoqda. Bu omillar o'sishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan fiskal va investitsion imkoniyatlarni cheklaydi .

Dollar global moliya tizimining markazida qolmoqda. Bu beqaror davrlarda barqarorlikni ta'minlasa-da, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarni ular ta'sir o'tkaza olmaydigan moliyaviy sikllarga bog'lab qo'yadi.

Valyuta kurslari va ularning pul oqimlariga ta'siri

Valyuta kurslarining shakllanish mexanizmlari

Valyuta kursi – bir davlat pul birligining boshqa davlat pul birliklarida ifodalangan narxi. Bu ko'rsatkich xalqaro moliyaning asosiy elementi bo'lib, transchegaraviy investitsiyalar, savdo va sayohatga ta'sir ko'rsatadi .

Valyuta kurslarining ikki asosiy turi mavjud:

- Belgilangan valyuta kursi: Markaziy bank valyuta kursini ma'lum darajada ushlab turadi va kerak bo'lganda valyuta intervensiyalari orqali bozorga aralashadi.

- Suzuvchi valyuta kursi: Valyuta kursi bozor talabi va taklifi asosida erkin shakllanadi .

Foiz stavkalari va kapital oqimlari

Foiz stavkalari valyuta kursiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Foiz stavkalari yuqori bo'lgan mamlakatlarga ko'proq xorijiy kapital jalb etiladi, chunki investorlar yuqori daromad olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa milliy valyutaga bo'lgan talabni oshiradi va uning kursini mustahkamlaydi .

Aksincha, foiz stavkalari pasayganda, kapitalning boshqa bozorlarga chiqib ketishi kuzatilishi mumkin. Bu jarayon, ayniqsa, rivojlanayotgan bozorlarda kapitalning keskin chiqib ketishi va valyuta kursining qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin.

Transchegaraviy kapital oqimlarini tartibga solish

Milliy tartibga solish mexanizmlari

Globallashuv davrida transchegaraviy kapital oqimlari jadal rivojlandi va kapitalning erkin harakati global iqtisodiy o'sishni rag'batlantirdi. Biroq, kapitalning erkin harakati moliya bozorlarining o'zgaruvchanligini va iqtisodiyotlarning zarbalarga moyilligini oshirishi mumkin .

Milliy hukumatlar kapital oqimlarini tartibga solish uchun turli vositalardan foydalanadilar:

- Valyuta nazorati
- Kapital kirishiga cheklovlar
- Makroprudensial siyosat choralari
- Soliq siyosati

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kapital oqimlarini maqsadli nazorat qilish moliya bozorlarining haddan tashqari o'zgaruvchanligini kamaytirishi mumkin .

Xalqaro hamkorlik va koordinatsiya

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) va boshqa xalqaro moliya institutlari global moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. XVJ davlatlarga valyuta kurslarini barqarorlashtirish, moliyaviy yordam ko'rsatish va iqtisodiy siyosatlarni shakllantirishda yordam beradi .

UNCTAD savdo va moliyani uyg'unlashtirish, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun islohotlarni taklif qiladi, jumladan:

- Savdo qoidalarini modernizatsiya qilish
- Xalqaro valyuta tizimini isloh qilish
- Kapital bozorlarini mustahkamlash

Zamonaviy muammolar: noqonuniy pul oqimlari va statistik nomuvofiqliklar

Noqonuniy moliyaviy oqimlar muammosi

Xalqaro pul oqimlarining muhim muammolaridan biri noqonuniy moliyaviy oqimlar (Illicit Financial Flows) masalasidir. To'lov balansi statistikasidagi "sof xatolar va kamchiliklar" (Net Errors and Omissions – NEO) ko'pincha oddiy statistik nomuvofiqlik deb hisoblanadi .

Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Yevropa iqtisodiy hududida statistik "oqishlar" ancha keng tarqalgan. Shimoliy mamlakatlarda NEO ko'pincha yillik YaIMning 10 foizidan oshadigan salbiy hajmlarni tashkil etadi .

NEO ko'rsatkichlarining iqtisodiy tahlili

Maria Siranova va hamkasblarining tadqiqotlari NEO evolyutsiyasini quyidagi omillar bilan bog'laydi:

- Ro'yxatga olinmagan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar chiqib ketishi
- Xizmatlar savdosida noto'g'ri hisobot berish
- Yuqori korporativ daromad soliqlari
- Past institutsional sifat

NEO dinamikasi soliq jannatlariga va offshor moliya markazlariga bog'liq bo'lishi mumkin. Tadqiqotchilar mamlakatlarning soliq jannatlariga nisbatan NEO asosidagi ta'sirchanligini o'lchash uchun "FINNEO" va "TINNEO" indekslarini ishlab chiqqanlar. NEO dan xalqaro sabablarga ko'ra yuzaga keladigan kapitalning to'satdan to'xtab qolishining erta ogohlantiruvchi ko'rsatkichi sifatida foydalanish mumkin .

Global pul oqimlari tahlili (Global Flow of Funds)

Yangi tadqiqot yo'nalishi

Global pul oqimlari tahlili (Global Flow of Funds – GFF) so'nggi yillarda shakllanayotgan yangi ilmiy yo'nalishdir. Zhang Nan va Yiye Zhangning tadqiqotlari global pul oqimlarini o'lchash, statistik asoslar va tahliliy modellarni ishlab chiqishga bag'ishlangan .

GFF tahlili mamlakatlar o'rtasidagi moliyaviy o'zaro bog'liqlikni tushunish va global moliyaviy barqarorlikni baholash imkonini beradi. Ushbu

yondashuv milliy iqtisodiyotlardagi pul oqimlarini dunyoning qolgan qismi bilan bog'laydi.

Sektorlararo moliyaviy matritsalar

Global pul oqimlari matritsasini sektorlar hisobi va pul oqimlari ma'lumotlari bilan bog'lash orqali "kimdan-kimga" (from-whom-to-whom) sektorlararo moliyaviy aktivlar matritsasi (SFSM) shakllantiriladi. Ushbu matritsa G20 mamlakatlarida ko'p mamlakatli va ko'p sektorli tahlil o'tkazish imkonini beradi.

Xitoy, Yaponiya va AQSH sektorlarining milliy va transchegaraviy ta'sirchanligini tahlil qilish orqali G20 mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy o'zaro bog'liqlik va tashqi shoklar hamda ichki ta'sirlarning xususiyatlari aniqlanadi. Bu, ayniqsa, Xitoy va AQSH o'rtasidagi iqtisodiy "ajralish" (decoupling) jarayonlarining tashqi aktivlar va majburiyatlarga ta'sirini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va tavsiyalar

Xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi pul oqimlari murakkab, ko'p omilli va doimiy o'zgarishda bo'lgan tizimni tashkil etadi. Globallashuv va moliyaviy integratsiya chuqurlashgan sari, ushbu oqimlarning milliy iqtisodiyotlarga ta'siri kuchayib bormoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

1. Global moliyaviy sikl xalqaro kapital oqimlariga, ayniqsa rivojlanayotgan bozorlarga, kuchli ta'sir ko'rsatadi
2. Dollar markaziy rolini saqlab qolgan holda, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarni tashqi omillarga ta'sirchan qilmoqda
3. Kapital oqimlarini tartibga solishda milliy choralar va xalqaro hamkorlik uyg'unligi muhim ahamiyatga ega
4. Noqonuniy pul oqimlari muammosi global moliyaviy tizimning shaffofligi va barqarorligiga tahdid solmoqda

Kelajakda xalqaro pul oqimlarini tartibga solish tizimini takomillashtirish, moliyaviy inklyuzivlikni oshirish va noqonuniy kapital oqimlariga qarshi kurashish global iqtisodiy barqarorlikning muhim shartlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akromova, D. X. (2025). Xalqaro valyuta munosabatlarini tartibga solish tizimi va uni takomillashtirish. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 4(17), 111–113.
2. UNCTAD. (2025). Global financial system must adapt to better serve economy. Reuters.
<https://ca.finance.yahoo.com/news/global-financial-system-must-adapt-173257>

627.html

3. Shukurov, T. I., & Malikov, M. (2024). O‘zbekiston Respublikasida moliya tizimi va uning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o‘rni. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(1 SPECIAL), 395–402.
4. Scheubel, B., Stracca, L., & Tille, C. (2024). The global financial cycle and capital flows: Taking stock. *Journal of Economic Surveys*, 39(3), 779–805. <https://doi.org/10.1111/joes.12621>
5. Eshonqulov, A. Q. (2024). Korxonalarda pul oqimi to‘g‘risidagi hisobotini moliyaviy buxgalteriya jadvallar asosida shaklini ko‘rib chiqish. *Cyberleninka*.
6. Su, H. (2025). Analysis of Cross-Border Capital Flow Management and Financial Stability in the Era of Globalization. *SHS Web of Conferences*, 213, 01004. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202521301004>
7. Uzum Market. (2024). Valyuta kursi: suzuvchi valyuta kursi nima va unga ta’sir qiluvchi omillar. <https://uzum.uz/media/uz/suzuvchi-valyuta-kursi/>
8. Siranova, M. (2026). The financial geography of illicit financial flows – the NEO perspective. *CIRR Colloquium*, University of Groningen.
9. Zhang, N., & Zhang, Y. (2024). *Global Flow of Funds Analysis: Data, Models, and Applications*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-97-1029-4>